

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГО «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ»
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ІМЕНІ АНДРІЯ МАЛИШКА**

КАФЕДРА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА В УКРАЇНІ І СВІТІ

*XVIII Всеукраїнська науково-практична конференція
з міжнародною участю
до Дня української писемності й мови*

29 жовтня 2024 року

Київ – 2024

*Рекомендувала вчена рада
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 4 від 24 жовтня 2024 року)*

Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі: матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю / відп. ред. С. Шевчук, відп. за випуск О. Дияк. Київ: Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2024. 186 с.

У збірнику подано статті й тези мовознавців, молодих учених і здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського), третього (освітньо-наукового) та наукового рівнів вищої освіти, які брали участь у конференції та круглому столі. Тематика доповідей охоплює питання мовної політики та мовної культури в Україні в контексті актуальних суспільно-політичних процесів, проблеми української мови як чинника національної самоідентифікації, як засобу формування національної свідомості українського суспільства, аспекти професійної комунікації в освіті, сучасні тенденції розвитку лексикології, морфології, термінології та фразеології української мови.

Викладачам, учителям, журналістам, державним службовцям, здобувачам усіх рівнів вищої освіти й усім, хто прагне надати сили українському слову у професійній царині.

Редакційна колегія:

Шевчук Світлана Володимирівна, завідувач кафедри культури української мови, академік ГО «Національна академія наук вищої освіти України», кандидат філологічних наук, професор – **відповідальний редактор**

Виноградова Юлія Борисівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук

Глушик Сергій Васильович, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук, доцент

Дияк Олена Володимирівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук, доцент – **відповідальний секретар**

Лобода Тетяна Михайлівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат педагогічних наук, доцент

Оксана Гаврилюк

*Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, м. Київ*

Маргарита Самойлюк

*Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, м. Київ*

МОВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ НА УКРАЇНСЬКУ: ДОСВІД УЧАСНИКІВ ПРОЄКТУ «ЄДИНІ»

Мовна свідомість людини постійно зазнає впливу різноманітних лінгвальних та екстралінгвальних чинників, що позначаються на поведінці особистості в соціумі, її внутрішній та міжкультурній комунікації. Зміни в мовній свідомості відображаються в індивідуальних та колективних переконаннях, способі сприйняття світу та взаємодії з навколишнім середовищем.

Соціолінгвістичні проблеми не раз ставали об'єктом наукових досліджень і теоретично обґрунтовані в працях Білоконенко Л.А., Залізник Г.М., Макарець Ю.С., Масенко Л.Т., Мацюк Г. П., Редька Є.О., Рудакової Т.М., Салогубової О.Є., Цар І.В. та інших авторів. У контексті зазначеного дослідження важливими є студії українських дослідників Белея Л., Бікової Н.М., Ровняка О. та ін.

Мета наукової розвідки – визначити мову як чинник формування світогляду людини та дослідити мотиви і чинники зміни мовної свідомості й поведінки українців в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну через досвід учасників проєкту «Єдині».

У Словнику української мови в 11 томах поняття «мова» витлумачено як “здатність людини говорити, висловлювати свої думки” [8, с. 768], проте в Словнику термінів міжкультурної комунікації це поняття подано ширше – “мова

– найважливіший засіб людського спілкування; система конвенціоналізованих мовних знаків, які служать засобом комунікації членів певної національної лінгвокультурної спільноти. Мова реалізується у двох субстанціональних виявах: усному й писемному, до котрих звертаються залежно від умов спілкування” [2, с. 107].

Варто зазначити, що одне з найважливіших понять міжкультурної комунікації, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології – це поняття «рідна мова», значення якого вчені пояснюють по-різному. Рідну мову визначають як *мову нації*, яка є спільною ознакою для громадян і поєднана з їхньою національною ідентичністю; *мову предків*, що пов’язує людину з її етносом, оскільки цією ж мовою послуговувалися попередні покоління, що символізує зв’язок із минулим і духовним світом. Також рідну мову розглядають як *першу мову*, яку людина засвоїла з дитинства під час процесів соціалізації та акультурації. Найчастіше рідну мову розглядають як *материнську мову*, яку дитина засвоїла в процесі біологічного відчуження від матері та переходу до соціального спілкування з нею та іншими людьми, які оточують. Рідну мову визначають як ключову ознаку етнічної та національної приналежності людини, що вказує на мову не лише як засіб комунікації, а як важливий елемент самоідентифікації. А також рідна мова є *функціонально першою*, оскільки нею легше, простіше та швидше мислити. Людина знає її на високому рівні. Ця мова є основною для вираження емоцій, ідей, думок, переживань тощо. За умови, коли вище зазначені ознаки збігаються, мова, якою послуговується людина, безперечно, є рідною. Однак у всіх інших випадках визначення рідної мови є складним і варто вирішувати це на індивідуальному рівні, враховуючи унікальний життєвий досвід кожного [2, с. 114].

Відомо, що “мовна ситуація – соціолінгвістичне поняття; сукупність форм існування (а також стилів) однієї мови або сукупності мов у їх територіальних і соціальних стосунках і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень. Ситуація мовна може суттєво впливати на міжкультурну комунікацію, формування моно- чи

полілінгвокультурної ситуації” [2, с. 156]. В. Брицин визначив мовну ситуацію як “притаманний суспільству спосіб задоволення комунікативних потреб за допомогою однієї чи кількох мов” [10, с. 332].

Мова як чинник формування світогляду людини не лише відтворює бачення світу, але й активно впливає на нього. За визначенням в Словнику української мови, світогляд – це “система поглядів на життя, природу і суспільство” [9, с. 96]. “Мова ж – відкрита система, так само світ відкритий людині, а тому, розширюючи коло своєї мови, людина розширює обрій бачення дійсності” [6, с. 55]. Коли людина вивчає та використовує різні мови, вона не тільки покращує свої лінгвістичні знання, а й відчуває, що її сприйняття дійсності стає більш різнобічним. Це дозволяє людині отримати нові точки зору й розуміння різних культур та традицій.

Лизанчук В. В. указує на важливість повернення кожного українця до коріння свого народу, до його культурного спадку та духовності. Він наголошує, що для успадкування національних цінностей і менталітету необхідно виховувати дітей рідною мовою, оскільки вона функціонує не лише як засіб комунікації, а й носій культурних цінностей та ідентичності. “Не можна виховати повноцінного поляка англійською мовою, так само й духовно багатого українського патріота – мовою російською” [1, с. 124; 5, с. 227–228]. Рідна мова впливає на формування поглядів, ставлення до інших людей. Вона є невід’ємною складовою культурного самовизначення народу і відображає досвід попередніх поколінь, збагачуючи спільний світогляд нації.

Мова необхідна не лише як засіб спілкування, але й для фіксації соціальних уявлень та стереотипів про людину, її ролі в суспільстві та способів поведінки. “Відповідно, з’являються стійкі мікро- і макротексти як явища культури” [11, с. 17]. Це можна спостерігати у використанні ідіом, прислів’їв, приказок та фразеологізмів, які відображають культурні цінності та норми. Ці мовні конструкції можуть “виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світогляду або вказувати на їх символічний характер, і в цій якості вони є ніби мовними експонентами (носіями) культурних знаків” [6, с. 55].

Важливо, що через доступні різноманітні джерела інформації, такі як телебачення, радіо, газети, інтернет та інші, кожен українець має можливість бути в курсі всіх важливих подій, які відбуваються у світі та в Україні. Ця інформація відіграє значну роль у формуванні “цінностей, світоглядних орієнтацій, уявлень про належну поведінку і спосіб мислення взагалі”. Вплив медіа виявляється не лише через зміст передач, але й через їхню мову, стиль та емоційний підтекст. Ці аспекти особливо важливі в контексті формування світогляду та культурних установок суспільства [6, с. 57; 7, с. 45-49].

Мову можна розглядати як ключовий елемент пізнання та осмислення світу, оскільки вона впливає на спосіб, яким ми сприймаємо й розуміємо навколишню дійсність. Когнітивна функція мови відіграє важливу роль у формуванні мовної картини світу людини, яка може значно відрізнитися в різних культурах та етносах. “Народ створює свою мову як знаряддя людської діяльності”, активно впливає на її розвиток. Через творчість та філософські роздуми народ збагачує мову новими виразами та конструкціями, які відображають його еволюцію та сприйняття світу. Такий взаємозв'язок уможливорює народу втілювати свої унікальні переконання та цінності в мові, що значно зміцнює його ідентичність та культурну спадщину. Варто наголосити на тому, що мова є виявом діяльності духу, оскільки саме через активність духу людина творить і розвиває свою мову. Отже, мова і дух народу взаємопов'язані та взаємовпливають одне на одного, відображаючи внутрішній світ індивіда та спільноти [4, с. 43].

У процесі формування національної ідентичності значну увагу приділяють мовній самоідентифікації кожної особистості, оскільки мова “стає чинником консолідації суспільства та двигуном розбудови сильної, демократичної та незалежної країни”. Вона є інструментом, за допомогою якого суспільство захищає свої інтереси, зберігає свою історію та традиції. Відсутність національної мови стає серйозною перешкодою на шляху до формування національної ідентичності, адже це обмежує здатність народу відчувати себе частиною спільної культурної та історичної спадщини [6, с. 54].

Відомо, що сьогодні на тимчасово окупованих територіях України діють заборони, дотримання яких контролюють озброєні військові Російської Федерації, на підтримку та вивчення будь-чого, пов'язаного з Україною. Натомість окупанти пропагують важливість знання російської мови, історії та культури. Оскільки в дорослих громадян України вже сформований світогляд, то вони можуть чинити опір загарбницьким діям окупантів і зберігати власну проукраїнську позицію. Особливо вразливою групою населення є діти, оскільки в них не розвинуте критичне мислення і поки немає усталеної світоглядної позиції, що робить їх схильними до впливу та насадження проросійської ідеології. Теперішній вплив з боку Російської Федерації на маленьких українців забезпечить в майбутньому покоління тих дорослих, які матимуть неоднозначні та нестійкі світоглядні й політичні погляди, що буде вигідним для Кремля, який зможе скористатися цим та продовжити свої терористичні дії, знаючи, що зможе уникнути потужного опору. Тому українці, що виїхали з тимчасово окупованих регіонів, прагнуть перейти з російської, якою вони послуговувалися до вторгнення, на українську.

Перехід з однієї мови на іншу – це лінгвістичний феномен перемикування коду, тобто зміна під час спілкування однієї мови на іншу залежно від ситуації, у якій відбувається взаємодія осіб.

Попри те, що “проблема перемикування коду була в полі досліджень соціо- та психолінгвістики, універсального визначення цього терміна досі немає. Більшість лінгвістів дотримуються загального розуміння як будь-якого змінного використання мовцем одиниць двох або більше мов у межах одного комунікативного акту, визнають, що процес залежить від певних лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників (сфери спілкування, мови адресата, особистісних установок і мотивів тощо), має динамічний характер та маркує взаємодію кількох мовних систем. Тож, з одного боку, білінгвізм (полімовність) співвідносять із достатнім рівнем володіння двома (чи більше мовами), усвідомленням світоглядних систем носіїв різних мов, з іншого – передбачають,

що будь-який успішний контакт із використанням різних мов є актом, де людина має хоча б елементарні знання мови співбесідника” [3, с. 30].

Перемикання коду з російської на українську має свою специфіку. Це складне явище, яке відображає культурні, соціальні та психологічні аспекти спілкування. Дослідження цього явища дозволить краще зрозуміти мовну поведінку та комунікаційні процеси в білінгвальних спільнотах.

З метою допомоги громадянам України в переході на українську мову та досконалому оволодінні нею, надання психологічної та освітньої підтримки в 2022 році розпочав свою діяльність проєкт “Єдині”. Команда й до сьогодні організовує розмовні клуби в Україні та за її межами, розвиває основний курс з переходу на українську та граматичний курс. Проаналізувавши досвід багатьох учасників, волонтери проєкту мають змогу фіксувати мовні зміни в суспільстві, адже понад 400 тисяч українців було залучено до проєкту.

За результатами добровільного анкетування учасників проєкту «Єдині» визначено причини мовного протистояння в Україні, яке є наслідком пропаганди, широкомасштабної інформаційної війни, різних політичних та культурних поглядів. Також покласифіковано мотиви і чинники зміни мовної свідомості й поведінки в умовах війни, зокрема внутрішні мотиви і чинники виявлено в громадян, які висловлюють глибоке внутрішнє бажання спілкуватися українською, що базується на гордості за Україну, розумінні важливості державної мови не тільки як засобу спілкування, а й елемента національної ідентичності, який сприяє збереженню та розвитку української культурної спадщини. Зовнішньо-внутрішні мотиви і чинники на позитивному підґрунті виявлено в тих, хто перейшов у спілкуванні з російської на українську мову завдяки сприятливому впливу оточення, що мотивує, зростанню інтересу до українськомовних пісень, ігор тощо. До зовнішньо-внутрішніх мотивів і чинників на негативному підґрунті належать злочинні дії військових Російської Федерації на території України, що викликало небажання спілкуватися російською та асоціювання себе з окупантами за мовною ознакою. Зовнішні

мотиви та чинники є прагматичними, оскільки вивчення мови є необхідністю для отримання роботи та зарплатні.

Отже, українська мова відіграє важливу роль у формуванні світогляду людей, що виявляється у виробленні проукраїнських поглядів та зміцненні опору злочинній владі окупантів. Російські військові намагаються заборонити та викоринити державну мову України, оскільки розглядають її як небезпеку, загрозу. Протизаконне насильне насадження російської мови, історії та культури впливають на громадян України, зокрема на найвразливішу частину суспільства – дітей. Окупанти прагнуть впровадити власну проросійську ідеологію, спрямовуючи зусилля на формування проросійського суспільства, яким буде легко маніпулювати, керувати та використовувати у власних цілях.

Українська мова як засіб спілкування стає важливим елементом національної ідентичності, сприяючи збереженню та розвитку української культурної спадщини. Вивчення мови сприяє не лише передачі з покоління в покоління знань та традицій, а й розумінню свого коріння та власне місце в історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабкіна І. Державна мова як засіб формування національної свідомості українського суспільства. Підприємство, господарство і право. 2016. № 3. С. 124.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Львів: Нац. ун-т ім. І. Франка; Київ : Довіра, 2007. 107–156 с.
3. Білоконенко Л.А. Перемикання кодів в умовах становлення професійної лінгвістичної компетенції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія. 2018. № 37. Том 3. С. 30–33.
4. Капітан Н. О. Мова як засіб формування культури особистості : функціональний аспект. Зб. наук. праць. 2016. Випуск LXXIV. Т. 2. С. 43.
5. Лизанчук В. В. Мовні аспекти в українському державотворенні. Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи : матеріали науково-практичної конференції (м. Львів, 22 листопада 2001 р.). Львів : ЛФ УАДУ, 2001. Ч. 2. 227–228 с.

6. Салогубова О. Є. Мова в світоглядних орієнтаціях українців. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2009. Вип. 38. С. 54–57.
7. Семигінівська Т. Г. Вплив глобалізації на мову як аспект культури суспільства. Вісник СумДУ. Серія філологія. 2007. № 1. С. 45–49.
8. Словник української мови : в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4 : І–М / ред. А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ : Наукова думка, 1973. 768 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9 : С / ред. І. С. Назарова, О. П. Петровська, Л. Г. Скрипник, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1978. 77–854 с.
10. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол. : В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 332 с.
11. Фішман Дж. Не кидайте свою мову напризволяще: Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці / переклад з англ. О. Гурц. Київ : Вид-во “К.І.С.”, 2009. С. 17–82.